

פרשת בהר בחוקותי: בין אחוה לסוציאליזם

פרשת בהר עוסקת בכלכלה. היא פותחת במצוות שמיטה ויובל, עוברת לסדרי מכירת קרקעות ובתים בארץ ישראל, ופורטת את מצוות גאולת הקרקע מיד הקונה והשבתה לבעליה המקוריים, תוך הבחנה בין שדות, בתים, ערי חצרים וערי חומה. החלק השני של הפרשה פותח ב"כי ימוך אחיך" ומתאר את מהלך ההתדרדרות הכלכלית של ה"מך", ואת הדרכים לעזור לו, על מגבלותיהן; יש להלוות לו כסף, אך בלא ריבית. אפשר להעסיקו בשכר, אך אין להחיל עליו מעמד של עבד. בסופה של ההתדרדרות הוא עלול להגיע לידי מכירת עצמו לעבדות לנכרים, ואז חלה חובה על קרוביו לגאלו ולפדותו. יש בפרשה שילוב של מצוות ציבוריות כלליות המסדירות את סדרי הממונות והקניינים, עם מצוות פרטיות, אישיות, המכוונות את האדם לאחריות כלפי זולתו וזהירות בשכרו ובכבודו.

הביטוי "אחיך" חוזר חמש פעמים בפרשה, בעוד שבפרשת משפטים, העוסקת אף היא בענייני ממונות וכלכלה, לא מופיע "אחיך" ולו פעם אחת. ללמדך, שקיים הבדל מהותי בין המצוות הממוניות שבפרשתנו לבין אלו שבפרשת משפטים. פרשת משפטים עוסקת במשפט כחוק כללי, ציבורי, ואילו פרשת בהר עוסקת ביחסים המושתתים על קשר האחוה שבין בני ישראל.

המערכת המשפטית של חומש שמות היא מערכת שוויונית, כללית. החוק מתייחס לכל אדם באופן שווה – למעט קבוצות באוכלוסיה שיש להן מעמד נבדל, שלא כאן המקום להרחיב בהן. לא כן הדבר במערכת של אחוה, בה יש שונות מובהקת בין החברים בקבוצה. "ובא גואלו הקרוב אליו" – "הקרוב קרוב קודם". קשרי המשפחה מופיעים כמעגלים מסביב לגרעין של היחיד. המעגל הראשון הוא המשפחה הגרעינית, הורים, ילדים, אחים. ביחידה הזו קשרים הדוקים ביותר, חובות האיש לאשתו ואשה לבעלה, חובות הורים לילדיהם וחובות הבנים כלפי הוריהם, כל אלו מעוגנים במצוות ובפרטי הלכות רבים. מעגל שני הוא המשפחה הרחבה, אלו שיש ביניהם איסורי עריות: סבים ונכדים, דודים ובני דודים. אלו הם הקרובים שמהם מצופה, בפרשתנו, לגאול ולסייע לאח המך. על פי עקרון של "מבשרך לא תעלם", מצווה אדם לדאוג תחילה לקרובי משפחתו, להקדימם במתן צדקה ובסיוע. מעגל רחב יותר הוא המעגל של "בית אב" ושבת, עד ההיקף רחב ביותר של אחוה המוכר בתורה כמחייב מבחינת מצוה והלכה, שהוא ההיקף הלאומי. כך לדוגמה, מצוות השבת אבדה, מוסברת בכך שזו "אבדת אחיך". הביטוי "אחיך" מופיע בפרשת השבת אבדה בספר דברים שש פעמים בארבעה פסוקים. ומלמד, שזהו חסד מיוחד הנדרש ביחסים האחוה הפנים לאומיים, אך אינו נדרש כחיוב ראשוני גם כלפי נכרים. (אמנם, במקום שזהו חוק מדינה או שיש בכך ריבוי כבוד שמים, מצוה להשיב אבדה גם לנכרים). איסור ריבית אף הוא, גם בפרשתנו וגם בספר דברים, מיועד ל"אחיך" בלבד. ובו אף נוספת הדגשה "לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך". שכן התורה אינה רואה עוול בסיסי בדרישת תשלום עבור אשראי, כמקובל בכלכלות מודרניות. היא דורשת ויתור על הריבית כשמדובר בהלוואה ל"אחיך", כחלק מכינונה של האחוה ההדדית בין בני ישראל.

קיים בתורה גם מעגל רחב יותר של אחוה, עם לאומים שאינם מבני ישראל, אך קרובים לנו, כמבואר ביחס לאדום: "לא תתעב אדומי כי אחיך הוא". ויש לדון בנפרד בשאלה מה מחייבת הבחנה זאת, אם כי, כיום, לאחר ש"בא סנחריב ובלבל את האומות", לא ניתן להבחין עוד בהבחנות היסודיות של התורה בין העמים, לטוב ולמוטב, אין עוד בעולם עמלק – ואין חובה להשמידו, ואין עוד בעולם אדום – שאסור לתעבו.

יש המבקשים להשוות בין מערכת מצוות האחוה הכלכלית שבפרשתנו עם התפיסה הכלכלית הסוציאליסטית, הגורסת קיומה של אחוה אנושית בסיסית בין כל הבריות, מכל העמים. הסוציאליזם מצפה לאיחוד "פועלי כל העולם" ברוח שוויונית, ואילו התורה אינה גורסת שוויוניות שכזאת. בעולמה של תורה יש חלוקה של תפקידים ומטלות, מותאמים לאישים, שבטים ועמים שונים זה מזה. בהתאם לכך, גם הציפיות לאחריות הדדית ולזיקה של אחוה משתנות בהתאם. יתר על כן, תפיסה סוציאליסטית – שוויונית, מרדדת את הזיקה בין איש לרעהו למערכת יחסים שקולה ומאוזנת, הגונה ומנומסת, חוקית וצודקת, ותו לא. (דוק – לאו מילתא זותרתא היא, ואין לזלזל בדרישה הזאת). אך היא אינה דורשת, ואינה יכולה לדרוש, אהבה לכל הבריות, ובמידה והיא עושה כן, היא מצפה לסטנדרט נמוך של "אהבה" והשתמעויותיה, שהרי אם הדרישה היא לאהוב את הכל במידה שווה, אי אפשר להניח שאדם יאהב את הזר הרחוק ממנו כפי שהוא אוהב את אשתו וילדיו. אי אפשר לדרוש מאדם להתנדב לתרום כליה באותה מידה של דחיפות וחשיבות, לאחיו החולה או לאדם לא מוכר במדינה אחרת. וממילא, יש לחוש שהמדידה השווה תפעל בכיוון ההפוך, ותנמיך את מידת האהבה לקרובים ומחויבויות הנובעות ממנה. תפיסה המבוססת על יחס של אחוה מודה מלכתחילה במידרג של קשרים ומחויבויות הנגזרות

מהם. היא מניחה שמידת האהבה ורגש האהבה שבתוך המשפחה שונים מאלו שמחוצה לה, וממילא גם הדרישות לנשיאה משותפת בנטל, אחריות הדדית ועזרה בעת הצורך, גבוהה יותר ככל שהקרבה גדולה יותר. בהעדפה של הקרובים אין חלילה משום דחיה של האחר והזולת אל מחוץ לתחום המחויבות האנושית הרחבה. העובדה שמידת המחויבות של אדם להחליף לעזרת אחיו גדולה ממידת המחויבות שלו להחליף לעזרת הזר, עדיין אינה מתירה לו להשאיר שווה-נפש לנוכח סבלו של הזולת באשר הוא, כלפי כל אדם שנברא בצלם א-להים יש חובה לנהוג בכבוד, בצדק וגם בעשית חסד, כמידת האפשר.

נראה, שהסוציאליזם הוא פיתוח חילוני שצמח על קרקע גידול של המחשבה הנוצרית, שניסתה גם היא לכפור במבנה הטבעי של החברה ובמערך הרגשות הבסיסי של האדם כלפי זולתו. הפניה של הנצרות אל כלל עמי העולם והיתור שלה על הייחודיות הלאומית, הדרישה של אבי הנצרות להתייחס באופן שווה אל כל בני האדם, למוכסים ולזונות כלכהנים ולחכמים, רעיון הושטת הלחי השניה לאויב – כל אלו מצטברים יחד לסוג של תודעה המבטלת ומעקרת את הבסיס הרגשי הטבעי של יחסי אדם לזולתו, של הדרגה באהבה ושל שונות במידת יחסי האהבה בין תוך המשפחה למעגלים המתרחבים והולכים מחוצה לה. על בסיס ההקבלה שבין הנצרות לסוציאליזם נקל להבין גם מדוע שתי האמונות הללו, שפתחו באהבה אינסופית, הגיעו בסופו של דבר לרצחנות נוראית. בין שיאיהן אפשר למנות את האינקוויזיציה הנוצרית, את הגולאגים הקומוניסטיים של לנין וסטאלין בברית המועצות ואת מסע הרצח המכונה "מהפכת התרבות" של מאו-צה-דונג בסין העממית. שתי האמונות הללו ניסו להרחיב את הרגשות הטבעיים שעליהם מבוסס המוסר האנושי לממדים על-אנושיים, ובכך מוטטו את התשתית המוסרית האנושית מיסודה. הדרישה לאהוב את הכל באופן שווה, ולהיות אחראי לכל האנושות באותה מידה, יותר משהועילה להגדלת כמות האור, חוללה "שבירת הכלים". כאשר המערכות הטבעיות מבוטלות וקורסות, יכול אדם בשם האידיאלים הכלל-אנושיים הגדולים, לאבד את הרגישות האנושית הפשוטה שממנה יונקת החמלה על אחיו ומשפחתו.

וריאציות שונות של התובענות המוסרית הנוצרית והסוציאליסטית, מופיעות גם בעולם שאחריהן, בעידן הפוסט-מודרני. שבירת הירארכיות, עולם גלובלי, דה-לגיטימציה להעדפת אמונות ודעות מקובלות ומסורתיות על פני אלו הרחוקות מעולמו של אדם ומן התרבות המקומית, מתוך מחשבה שהכל יחסי, הכל עשוי להיות לגיטימי, באו לעולם יחד עם שבירת ערכי המסורת, ובראשם – קריסת מבנה המשפחה המסורתי והחברתו המכוונת. הנסיון ההיסטורי מורה, שקריסה של המערכות הבסיסיות של הזיקות האנושיות, גם אם היא נעשית בשם אידיאולוגיה כלל-אנושית קסומה, לא יכולה להביא שום ברכה מוסרית לעולם. סכנתה מרובה מתועלתה שכן "תפסת מרובה, לא תפסת". מוטב להחזיק במערכת המוסרית המסורתית, על גבולותיה וגדרותיה, איזוניה ויכולתה להתחשב בנפש האדם ואופיה של האנושות.